

SÜNBUİL-ZÂDE VEHBÎ DÎVÂNINDA (SÜNBUİLİSTÂN) KOZMİK UNSURLARIN KULLANIMI*

*Emrah GÜLÜM***

ÖZET

Gökyüzü ve gök cisimleri tarihin her anında ve alanında olduğu gibi, edebiyat alanında da her zaman ilgi çekici konular olmuştur. Yıldızlar, yıldız kümeleri, gezegenler vs. astronomların ve bilim adamlarının dışında, şairlerin ve yazarların da fazlasıyla ilgisini çekmiş, onlar da bu kavramları eserlerinde sıklıkla kullanarak insanlığın bu merakını bir üst basamağa taşımıştır. Yaklaşık altı yüzyıllık Osmanlı edebiyatı da insanlığın bu ilgisinden nasiplenmiş; Dîvân şairleri yazdıkları mensur ve manzum eserlerde kozmik âlemlere dalmaktan geri durmamışlardır. Hemen hemen her divan şairi gerek divanlarında, gerek mevnevelerinde, gerekse de yazdıkları diğer eserlerde kozmik unsurlara yer vermişlerdir. Kozmik unsurların kullanım sıklığı ve anlamsal altyapısı şairden şaire değişkenlik gösterse de bu konuyu şiirlerinde çokça işleyen ve bu nedenle de akla ilk gelebilecek isimlerden biri de Sünbül-zâde Vehbî'dir. Sünbül-zâde Vehbî, divanında çokça başvurduğu yıldız, seyyare, burç gibi kozmik unsurlara gerek dolaylı yollarla gerekse de doğrudan muhtelif anlamlar yüklemiştir. Bilimsel özelliklerinin haricinde benzetme unsuru olarak kullanılan bu öğeler, kimi zaman memduhu şereflendirirken, kimi zaman da kötü özellikleri ön plana çıkarılarak yergi unsuru halini almışlardır. Maraşlı Sünbül-zâdelerden olan Vehbî'nin *Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı'nı* (Sünbülîstân) esas alan bu araştırma, söz konusu divanda geçen bütün kozmik unsurları tespit etmeyi ve bu unsurların hangi özellikleriyle, ne şekilde kullanıldıklarını belirlemeyi ve örnek beyitler vasıtasıyla açıklamayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Sünbül-zâde Vehbî, Dîvân, Sünbülîstân, Kozmik Unsurlar, Kozmik Âlem.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: emrahgulum.tde@gmail.com

USAGE OF THE COSMIC ELEMENTS USED IN *SÜNBUİL-ZÂDE VEHBÎ'S DÎVÂN (SÜNBUİLİSTÂN)*

ABSTRACT

As in every moment and every area of history, sky and celestial bodies are always being attractive subjects for literature field. Writers and poets have an attention greatly on stars, constellations, planets etc. besides astronomers and scientists. They lead this curiosity of humankind to a higher level by using these concepts in their works. Approximately six hundred years of Ottoman Literature also took an advantage from this attraction, and Dîvân poets never took a step back to use cosmic elements in their proses and verses. In almost every Dîvân poets used these cosmic elements in their works such as Dîvâns, Mathnawîs and other kind of literature works. Although frequency of usage and semantic substructure of the cosmic elements changes from poet to poet, one of the first poets coming to mind is Sünbül-zâde Vehbî who used this subject in his poems frequently. Sünbül-zâde Vehbî gives various meanings to stars, planets and constellations used in his Dîvân vastly by direct or indirect ways. Except its' scientific qualities, it's used as a metaphoric items. Sometimes these were used for compliment to people who praised and sometimes for satire about its' bad features. This study, based on *Sünbül-zâde Vehbî's Dîvân (Sünbülîstân)* written by Vehbî from Maraş, aims to state every cosmic element used in this *Dîvân* and to identify their uses and principles and to explain these principles by illustrating with verses.

Key Words: Sünbül-zâde Vehbî, Dîvân, Sünbülîstân, Cosmic Element, Cosmic Universe.

Giriş

Merak, insanoğlunun fitratında var olan bir hissiyattır. Varlığı milyon yıllarla ifade edilen insanoğlu, tarihi boyunca, ilkel ya da teknolojik yollarla, bu merakı giderme yoluna gitmiştir. "Merak etme" ile başlayan öğrenme yolu "araştırma", "keşfetme", "anlama" ve "geliştirme" aşamalarını da geçerek mükemmel öze yani ideaya, bilgiye ulaşır. Üzerinde yaşadığımız arz başta olmak üzere yeri, göğü, yıldızı ve diğer gezegenleriyle, kâinatın tamamı her zaman için bu merak yolunun ana hedeflerinden biri olmuştur.

Bu doğrultuda gökyüzü, gök cisimleri ve gök olayları sıklıkla gözlemlenmiş, araştırılmış ve açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak her zaman için söz konusu mevzularda mantıklı bir açıklama yapılabilecek kadar bilgiye ulaşmak mümkün olamamıştır. Böyle durumlarda mitolojiden felsefeye, teolojiden edebiyata kadar pek çok disiplin devreye girmiş ve merak edilen ancak açıklanamayanı açıklamaya, anlamlandırmaya çalışmıştır.

Bütün bu disiplinler arasında, açıklanamayan şeyleri bilimsel kurallara bağlı kalmadan yorumlayan ve ürettiği eserlerde benzetmeler, yakıştırmalar ve dolaylı ifadelerle açıklamaya çalışan disiplin "Edebiyat"tır. Edebiyat tarihiyle yaşıt olarak edebî türlerin her birine girebilmiş olan kozmik unsurlar, benzetme unsuru olarak kullanımından dolayı en çok da şiirde kendine yer bulabilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bu sebeptendir ki 600 yılı aşkın bir süre hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti'nin "şiiir" temelli edebiyatında da kozmik unsurlar sıkça kullanılmış; kimi zaman âşık ile maşuk arasındaki vuslat hasretine tanık olmuş, kimi zamansa şaire yoldaş, derdine ortak olmuşlardır. Divan şairlerinin yoğun kullanımına maruz kalan kozmik unsurların kullanım şekilleri ve sebepleri şairden şaire değişse de, bunları mısraları arasına en çok serpiştiren şairlerin başında XVIII. yüzyıl şairlerinden Sünbül-zâde Vehbî gelmektedir.

Maraşlı Sünbül-zâdelerden olan Vehbî, kaleme aldığı şiiirlerin çokluğu sebebiyle Türk Edebiyatı'nın en hacimli divanlarından birini vücuda getirmiştir. *Dîvân*'ında¹ 9 mesnevi, 52 kaside, 8 muhammes ve tahmis, 1 terkiib-i bend, 41 kıta, 4 nazım, 271 gazel, 1 müstezad, 63 müfred ve 18 rubai bulunmaktadır. Kozmik unsurlara şiiirlerinde çokça yer veren Vehbî, *Dîvân*'ındaki bu kullanım yoğunluğu sayesinde bize, dönemin sosyal hayatı, gelenek, görenek ve inanışları hakkında da önemli bilgiler veren bir kaynak sunmaktadır. Sünbül-zâde Vehbî'nin Türkçe *Dîvân*'ı incelendiğinde kozmik âlem ile ilgili onlarca tabirin, muhtelif anlamlar ve anlam ilgileriyle kullanıldığı görülmektedir.

Edebiyatımızda kozmik unsurları inceleyen müstakil eserlerin sayısı açısından ciddi eksiklikler vardır. Bu çalışmamız gibi, belli başlı şairlerin şiiirlerinde kullandığı kozmik unsurları inceleyen makaleler² nispeten mevcuttur ancak bunların sayısı maalesef ki bir elin parmaklarını geçemeyecek kadardır. Her ne kadar divanlar üzerine yazılan bazı yüksek lisans, doktora tezlerinde ve araştırma çalışmalarında³ kozmik unsurların derlendiği başlıklar açılmışsa da bu konuda müstakil eser sayılabilecek tek bir çalışma⁴ mevcuttur. Bu çalışma, bu alanda gördüğümüz eksiklikleri bir nebze olsun azaltmak amacıyla hazırlanmaktadır.

Kozmik Âlem

1. Gökyüzü

Gökyüzü, divan edebiyatında çok sık kullanılan mazmunlardandır. Kimi zaman eşanlamlı olarak "felek, çarh, âsumân, sipihr, gerdûn, atlas" gibi kelimelerle şiiirde yer bulurken kimi zaman ise göğün farklı özelliklerinden dolayı tamamen benzetme yoluyla "âhenin kafes, biti, burç, hisar, kale, perestâr, peleng, pîr, top, tevsen, cevşen, çenberî, çevgân, hâtem, hıng, hayme, çâder, çetr, dam, kubbe, sakf, tâk (tâk-ı muallâ, tâk-ı ulyâ, tâk-ı kebûd) dolab, gerdân, rahş, rasad, zer-nigâr, zeberced, sifâl, sadef, sandûk-ı pelengî, tabak, tûtî-i ser-sebz, tâs, kâse, tokuz, nüh, arsa, fânûs, firâş-ı zer-keş, kebûd, çînî, mînâ, nîl-gûn, âb-gîne, levh-i zeberced nigûn-sâr" (Çavuşoğlu: 2001, s. 239-240) gibi muhtelif kelimelerle birlikte kullanılmıştır.

Batlamyus'un kozmolojik sisteminden kaynaklanan tasavvura göre, dünya evrenin merkezidir ve çevresinde iç içe geçmiş bir şekilde dokuz felek bulunur. (Durmaz: 2013, s. 1253) Dünyadan dışı doğru olmak üzere sırasıyla Kamer (Ay), Utarid (Merkür), Zühre (Venüs), Şems (Güneş), Mirrîh (Merih, Mars), Müşteri (Jüpiter) ve Zuhâl (Satürn) felekleri yedi gezegen feleğini oluşturur. Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleği, dokuzuncu felek ise Atlas, büyük felek (felek-i azam, çarh-ı azam) veya felekler feleği (felekül-eflâk) gibi isimler alır. (Uludağ: 2005, s.

¹ Yenikale, Ahmet. "Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı". Yayınlanmamış çalışma. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, 2012

² Bu konuda müstakil makale olarak makale bilgi sisteminde yer alan iki makale vardır. Bunlardan biri Doç. Dr. Saadet Karaköse'nin "Kozmik Âlemde Nefî'nin Seyri" adlı makalesi, diğeri ise Nureşan Kapa'nın "Zâtî Divanı'nda Kozmik Unsurlar" adlı makalesidir.

³ Mehmed Çavuşoğlu'nun *Necati Bey Divanı'nın Tahlihi* adlı çalışması buna örnek olarak gösterilebilir. Bu çalışmanın dördüncü bölümü tamamen kozmik unsurlara ve kozmik zamana ayrılmıştır.

⁴ Bu çalışma Sabahat Deniz'in Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda hazırlamış olduğu "16. Yüzyılın Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar (Bâki, Fuzûlî, Hayâlî Beg, Nev'î, Yahyâ Beg)" adlı yayımlanmamış doktora tezidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

133-134) Üzeri işlenmemiş, desensiz, tek parça, düz kumaş için kullanılan isim olan Atlas, aynı mantıkla gökyüzünün en üst feleği için de benzer özelliklerinden dolayı benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda birinci ve en alttaki felek *Ferş*, sekizinci felek *Kürsî*, dokuzuncu felek ise *Arş* olarak da adlandırılmış, dokuz feleğin tamamına ise nüh-felek denmiştir.

Sünbül-zâde Vehbî, *Sünbülîstân*'ın giriş sayılabilecek bölümünün üçüncü mesnevisinde dokuz beyitlik bir bölümle bu dokuz felekten bahsetmiştir. Her beyitte, sırayı takip ederek, birden sekize kadar olan sayılara atıf yapmış, her sayı hangi feleği temsil ediyorsa ve o feleğin özelliği ne ise, o sayıyı o felekle birlikte anmıştır. Bir tek son beyitte yani Atlas'ın anlatıldığı beyitte rakamsal bir ifade olmamakla birlikte en yüce, en büyük ve en geniş felek olduğuna, diğer bütün felekleri kapladığına ve üzerine ayak basılmamış kadar boş ve temiz olduğuna atıf yapılmıştır.

- 'Urûc etdikde evvelki semâya*
Kef-i ihsânına Mâh açdı aya (Mes.3/26)⁵
- İkincide 'Utârid aldı hâme*
Yazardı şevk ile teşrif-nâme (Mes.3/27)
- Üçüncüye edince 'azm ü âheng*
Safâdan Zühre aldı destine çeng (Mes.3/28)
- Çehârümde olunca pertev-efgen*
Dedi Hurşîd'e 'Îsâ dîde rûşen (Mes.3/29)
- Beşincide düşüp pâyına Mirrîh*
Hemân olmuşdu na 'l-i esbine mîh (Mes.3/30)
- Çün altuncıda kıldı 'arz-ı cevher*
Melekler Müşteri'si çıkdı yek-ser (Mes.3/31)
- Yedinci üzre oldukda şitâbân*
Aña meş'al-keş-i nûr oldu Keyvân (Mes.3/32)
- Olunca kutb-veş sâminde sâbit*
Pür oldu nûr ile çeşm-i sevâbit (Mes.3/33)

⁵ Sünbül-zâde Vehbî *Dîvân*'ından yapılan beyit alıntıları Ahmet Yenikale'nin "Sünbül-zâde Vehbî *Dîvânı*" adlı yayımlanmamış çalışmasından yapılmıştır. Erişim için bkz: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10651,sunbul-zade-vehbipdf.pdf?0>

Çün oldu **atlas** üzre pâ-nihâde

O pâ-y-endâz olup erdi murâda

(Mes.3/34)

Seyyareler başlığı altında ilk yedi felek hakkında ayrıntılı bilgilere yer vereceğiz. Ancak kısaca bahsetmek gerekirse, inanışa göre bu seyyarelerin ve yıldızların hareketleri ve konumları insanlar üzerinde bazı tesirler bırakırlarmış. İlm-i Tencim adı verilen bir ilim dalı yıldızların ve seyyârelerin bu tesirlerini incelemek adına ortaya çıkarılmıştır. Bu tesirler nedeniyle de seyyârelerin ve yıldızların bir kısmı uğurlu, bir kısmı ise uğursuz addedilmiştir. Her bir seyyarenin ve yıldızın belli günler üzerinde etkisi büyüktür ve hepsinin manen bağlı olduğu günler vardır. Aynı şekilde hepsinin bir rengi, bir mesleği ve bir de madeni mevcuttur. Atlas'ın durumu ise diğer feleklere göre farklıdır. Diğer feleklerin tersi yönünde döndüğüne inanılan atlas feleği aynı zamanda diğer feleklerin dönüşüne de tesir edip içten ters bir döngüye sebebiyet verir. Bu yönüyle şiirlerde teşbihlere sebep olmuştur. Şairler sıklıkla bu feleğe atf yaparak onun dönekliğinden ve tersliğinde dem vurmuşlardır. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi bütün felekleri kaplayacak kadar büyük ve geniş olması dolayısıyla büyüklük, yücelik, ululuk, güzellik gibi anlamlarıyla teşbihlere konu olmuştur.

Mücerred sûret-i zâhirde bir köhne kabâmız var

Bizim bu **çarh-ı atlas**dan ne bîm ü ne recâmız var

(G.82/1)

Tâ kevâkible müzeyyen ola **çarh-ı a'zam**

Mihr-veş kevkeb-i bahtı vere âfâka ziyâ

(Tar.11/17)

Sünbül-zâde Vehbî'nin Dîvân'ına ya da kendi deyimiyile *Sünbülîstân*'a⁶ bakacak olursak şair yüzlerce beytinde gökyüzünden, feleklerden, atlasdan ve diğer kozmik unsurlardan bahsetmiştir. Özellikle feleğin hainliğinden, dönekliğinden ve işleri bozan tabiatından dem vuran Vehbî, yeri geldiğinde feleğin hakkını vermekten, iyiliğinden, güzelliğinden, işe yararlığından bahsetmekten de çekinmemiştir.

Ne kuşlar kondururdum gül-nihâl-i vasfiña ammâ

Felek âvâre-i gam eyledi mürgân-ı efkârı

(Kas.8/62)

Niçün cevrin füzûn eyler baña bu **çarh-ı dîn** bilmem

Kadîmî tavrıdır gerçi sitem dânişverân üzre

(Kas.15/49)

Hilâl oldum **sipihriñ** gerdiş-i cevri-âzmâsından

Meger tekmiñ ede hurşîd-i ihsânîñ bu noksânı

(Kas.27/6)

⁶ Eger yazmış ise Sa'dî Gülistân / Bu âsâra desinler Sünbülîstân (Mes.7/132). Sünbül-zâde Vehbî bu beytiyle açık bir şekilde Dîvân'ına Sünbülîstân denmesini istemiştir.

- Degil ebr-i bahârîñ sâyesi sultân-ı nevrûzuñ*
Felek kurdu bu mevsimde otagin bûstân üzre (Kas.15/2)
- Mihr ü meh sanma huzûra ‘ûd u ‘anber yakmaga*
Sîm ü zerden var elinde çarhîñ iki micmeri (Kas.23/44)
- Zemîn-i lutfuna ferş eyle tâb-ı pençe-i mihrin*
Döner gird-i serinde âsumân el arkası yerde (G.216/11)
- Çekmeyip minnet-i gerdûnu ‘abâ-pûş olduk*
Kâle-i atlas-ı çarhı biliriz kim ne kumâş (G.126/3)
- Rumûz-ı sûre-i Necm ü Kamer'den va 'z eder gûyâ*
Mahâretle oturmuş Kürsî-i çarh-ı mu'allâda (Kas.49/6)

2. Yıldızlar ve Yıldız Kümeleri

Yıldızlar, şairlerin en çok başvurduğu mazmunlardandır. Gerek parlaklıkları, gerek uzaklıkları, gerek yanıp sönmek göz kırpan bir silüet gibi görüntüleri, gerek soğuklukları ve gerekse de sabah kaybolmaları sebebiyle yıldızlar sevgililere benzetilmiş ve bu ilgiler doğrultusunda çeşitli mazmunlar oluşturulmuştur. Şiirlerde yıldız yerine “kevkeb, kevâkib, necm, nücûm, encüm, ahter, sitâre” gibi kelimeler de kullanılmıştır. Aynı zamanda anlam ilgileri doğrultusunda "arpa, dâne-i enâr, dürr-i hoş-âb, zer, sipâhî, asker, şem', finduk, kebkeb, göz, gözyaşı, mîh, nukl" (Çavuşoğlu: 2001, s. 242) gibi kelimelerle kullanılmışlardır. Şairler yıldızları ilm-i tencîmdeki etkileri nedeniyle baht, talih anlamlarıyla da kullanırken halk arasında yıldızların yön tayin etmedeki kullanımları da şiire yansımıştır.

Vehbî'de ise yıldızlar daha çok sayısal fazlalığından, parlaklığından, yüksekliğinden, yıldız kümelerinin bütünlüğünden ve hayal-rüya gibi silik görüntülerinden dolayı kullanılmıştır. Şair aynı zamanda yücelik anlamlarıyla padişaha övgü amacıyla da yıldızları kullanmıştır.

- Sîm ü zer ‘arz eyleyen şems ü kamer mi yalıñız*
Cevher-i eş'ârıma yıldız kadar var müşterî (Kas.23/57)
- Âfâka ol sitâre-i es'ad verir hemân*
Devr-i kamerde kevkebe-i zîb ü zîveri (Kas.39/2)
- Güpegündüz görünen necm-i şeb-âhenge misâl*
Rûyuna şu'le düşer cevher-i mengüşundan (G.198/2)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/9 Summer 2014

Aşağıda, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Sünbülîstân*'ında adı geçen bazı yıldızlar ve yıldız kümelerinin isimleri ve kullanımları sıralanmıştır.

Benâtü'n-Na's: Dübb-i Ekber (Büyük Ayı) veya Dübb-i Ekber'in kuyruğunun en sonundaki küçük ve kümenin en sönük yıldızı anlamlarına gelir. Beyitlerdeki kullanımı da bu cihettedir.

*Necm-i bahtım cem' ü tefrîk üzredir gerdûnda kim
Geh Benâtü'n-na's'a beñzer gâh Pervîn olmada* (G.225/4)

Demir Kazık: Kutup Yıldızıdır. Gökyüzünün sabit, büyük ve parlak yıldızlarından. Yön tayin etmede çokça kullanılır. Beyitlerde sabitliğinden ve işaret oluşundan bahsedilir.

*O kutb-ı saltanat hükm eylese edvâr-ı gerdûna
Eder gerdûne-i seyr ü temâşâ çarh-ı seyyârî* (Kas.8/14)

Ferkadân (Ferkadeyn): Dübb-i Ekber yıldız kümesinin "Dübb" ve "Merak" adlı en parlak iki yıldızının müşterek adıdır.⁷ Her birine "Ferkad" denir. Kuzey Kutbuna yakın olan bu iki yıldız buldukları yerden doğup batarlar. Birlikte ikizler burcunu oluştururlar.⁸ Beyitlerde parlaklıkları dolayısıyla memdûhu yüceltmek için kullanılmıştır.

*Nûr-ı çerâğı kasr-ı sipihr-irtifâ'ınıñ
Şeb-tâba ferr ü kevkebe-i Ferkadân verir* (Kas.70/40)

*Dizer nazm-ı Süreyyâ-kadrimi gevher gibi gerdün
Gehî iklîl-i mihre gâh fark-ı Ferkadân üzre* (Kas.15/57)

Ahter-i Dünbâle-dâr (Necm-i Gîsû-dâr): Kuyruklu yıldızdır. Eskiler "saçlı yıldız" da derlerdi. Halk arasında çoğunlukla kötülük alameti olarak sayılır. Depremler, kıtlıklar, seller, yangınlar alameti olarak görülür. Kuyruklu yıldızın görüldüğü yıl mahsul tarladan çıkmaz, hayvanlar semirmez, balıklar suda ölürlermiş. Fitne, gam, keder ve elem duygularını kabartmış. Bu inanışlara rağmen beyitlerde görkeminden dolayı sevgiliye benzetilmekten geri kalınmamıştır.

*Sipihriñ necm-i gîsûdârına taklîd ile herkes
Takar kandîle teller şekl-i hûb-ı necm-i Şî'râ'da* (Mes.4/29)

⁷ Ferit Devellioğlu'na göre Dübb-i Ekber'in değil Dübb-i Asgar (Küçük Ayı) yıldız kümesinin en parlak yıldızlarıdır. (Devellioğlu: 2010, s. 298)

⁸ İskender Pala'ya göre "Ferkadân"ın Türkçe karşılığı "İkizler"dir. (Pala: 1995, s. 169)

Dökülmüş turralar hâl-i ruh-ı pertev-feşân üzre

*Görüp ben **necm-i gîsûdâr** sandım âsumân üzre*

(Kas.15/63)

Nesr-i Tâir (Nesrî't-Tâir): Batı yönünde görülen parlak bir yıldız olan Nesr-i Tâir, Kartal Burcu'nun T şeklindeki yapısında, iki hattın birleşme yerinde bulunur ve burcun en parlak yıldızıdır. Beyitlerde burcundan dolayı kartala, dolayısıyla da güç ve sağlamlığa atfedilir.

'Îkâb-ı pençe-i şehbâz-ı kahrı ıztırâbından

*Felek evcinde **Nesr-i Tâ'ir**'e dehşet olur târî*

(Kas.8/23)

*Germî-i peykânı **Nesr-i Tâ'ir**'i eyler kebâb*

Çarha pertâb etdirirseñ tîr-i âteş-şehperi

(Kas.23/4)

Kehkeşân (Mecerre): Samanyolu galaksisidir. Küçük ve sabit yıldızlardan meydana gelen Samanyolu, gözle görülebilen yıldızların bir araya gelmesinden oluşmuştur. Yıldızlar birbirlerine çok yakın olduklarından Dünya'dan bakıldığında beyaz bir toz bulutu gibi görünürler. Gecenin ilk saatlerinde kuzeyden güneye doğru görünmeye başlayan şekli, gecenin sonlarına doğru tersine döner. Beyitlerde sayıca çokluklarından, rengârenk görüntüsünden ve toz bulutuna benzerliklerinden dolayı muhtelif tasavvurlara maruz kalmıştır.

Ol pâdişeh ki na'l-i şerer-pâşî rahşınıñ

*Sahrâ vü kûha zîb-i reh-i **kehkeşân** verir*

(Kas.70/11)

*Degildir **kehkeşân** çarh üzre kalmış sâyesi böyle*

Gazâda tîgini asdıkdâ tâk-ı 'arş-ı a'laya

(Kas.29/29)

Sühâ: Dübb-i Ekber yıldız kümesinin en küçük yıldızıdır. Gün ışımaya başladığı zaman ilk kaybolan yıldız buymuş. Eskiden gözlerin sağlamlığı çıplak gözle bu yıldıza bakarak tespit edilirmiş. Beyitlerde küçüklüğü ve ışığının zayıflığı yönünden benzetmelerle kullanılmıştır.

Dânesi darb-ı nişân eyler şeb-i târîkde

***Dîde-i necm-i Sühâ** olsa sipihr üzre yeri*

(Kas.23/12)

Süheyl: Güney yarım kürede Sefine-i Nûh (Nuh'un Gemisi) burcunda bulunan çok parlak bir yıldızdır. En iyi Yemen'den görülebildiği için "Süheyl-i Yemânî" adıyla da anılır. Bir inanışa göre Hz. Peygamber (S.A.V.) Mirac gecesi bütün felekleri geçerek arşa yükselmiş, bu esnada da felekler ve bazı yıldızlar bir takım kudretlere mazhar olmuşlardır. Süheyl yıldızının da özellikle Yemen bölgesinde bulunan "akik" taşlarına kırmızı rengini verdiğine inanılmaktadır. Beyitlerde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Mirac hadisesine atfen kullanıldığı gibi, parlaklığı, Yemen münasebeti ve değerli taşlar üzerindeki tesirleri açısından da kullanılmıştır.

*Nedir ol reng-i 'akîki bu **Süheyli** kadehiñ*

Sâkiyâ cevher-i mey yohsa Yemen'den mi gelir

(G.85/4)

Ayyuk: Kuzey yarımkürede görülen Keçi burcunun en parlak yıldızıdır. İnanişâ göre göğün en yüksek noktasını temsil eder. Bu bağlamda beyitlerde mübalağa unsuru olarak kullanılmıştır. "Ayyuk'a çıkmak" deyimini bu yıldızı işaret eder.

Gazâ-yı Bedr'i yâd etdirdi tâb-ı berk-i şemşîriñ

Olup 'Ayyûka dek pertev-feşân şevketlü hünkârım

(Kas.35/4)

Şihâb (Sâkıb): Yıldız kaymasıdır. Eski inanışlara göre, Şeytan Arş'tan haber alabilmek için melekler âlemine yaklaşıncâ, melekler onu kovalamak için yıldızları fırlatırlarmış. Bu nedenle kayan yıldız görmek halk arasında pek hayra alamet olarak görülmezmiş. Ancak daha sonraki dönemlerde yıldız kayması uğurlu sayılmaya başlanmıştır. Kayan yıldızla birlikte dilek tutma ve dileğin yerine geleceğine inanma batıl inancı hâsıl olmuştur. Bu değişimin sebepleri kesin olarak bilinmemektedir. Beyitlerde hareketliliği ve uğurlu-uğursuz olduklarına inanılması açısından kullanılmıştır. Özellikle mile ve iğneye teşbih edilir.

*Sanma **şihâb-ı Sâkıb** olur çarha lem'a-pâş*

Çıkmakda âhım âteşi ta âsumâne âh

(G.226/4)

Süreyyâ (Pervîn, Peren, Ülker): Kuzey yarımkürede görülen ve yedi yıldızdan oluşan bir kümedir. Çok güzel bir görüntüsü vardır. Bu sebeple beyitlerde gerdanlığa benzetilerek "İkd-i Süreyyâ" tabiriyle kullanılır. Birliktelik anlamı verebilmek adına kullanılan Süreyyâ; aile, meclis, dış, ben, gözyaşı, âlimler gibi muhtelif cemi anlamlarda kullanılmıştır.

Çeşm-i encümle görüp her şeb kanâdilin felek

'Akd-i Pervîne⁹ o tertîb üzre versin intizâm

(Kas.45/9)

Felekler müşterî ol nûra cümle nakd-i encümle

Ki es'âdi¹⁰ şeref-bahşende-i çeşm-i Süreyyâ'dır

(Kas.1/10)

⁹ Çeviri metinde "Akd-i Pervîn" olarak geçen bölüm yanlış okunmuş olup doğrusu "İkd-i Pervîn" yani "Pervîn'in gerdanlığı" olmalıdır.

¹⁰ Çeviri metinde "es'âd" olarak geçen bölüm yanlış okunmuş olup doğrusu "is'âd" yani "mesut etme, kutlu kılma" olmalıdır.

Şi'râ: Güney yarımkürede bulunan “Kelbü'l-Ekber (Büyük Köpek)” takımyıldızının ve tüm gökyüzünün bilinen en parlak yıldızıdır. Günümüzde bilinen ismi “Sirius”tur. Diğer adı ise “Akyıldız”dır. Güneş'in iki katı büyüklüğündedir ve çok parlak mavimsi beyaz bir ışığa sahiptir. Beyitlerde özellikle büyüklüğü ve parlaklığı dolayısıyla kullanılmıştır.

Sipihriñ necm-i gîsûdârına taklîd ile herkes

*Takar kandîle teller **şekl-i hûb-ı necm-i Şi'râ**'da*

(Kas.4/29)

Bedî'-i nesrine bîhûde taklîd etmesin Nesre

*Ki reşk-i şî'ri dâg olmuş **derûn-ı necm-i Şi'râ**'da*

(Kas.49/16)

Nesre nesr-i dür-nisârîñdan eder kesb-i ziya

*Pertev-i şî'riñ felekde **kevkeb-i Şi'râ** mıdır*

(Kas.31/5)

3. Seyyâreler

Yıldızlar kadar çok yoğun olmasa da divan şairleri tarafından çokça kullanılan bir diğer mazmun da seyyârelerdir. Dünyayı merkez sayarak sıralanan dokuz feleğin ilk yedi feleğini meydana getiren seyyârelere aynı zamanda "seb'â-i seyyâre" de denilmektedir. Bazı seyyâreler kutlu, uğurlu sayılırken bazıları ise kutsuz, uğursuzdur. Her bir seyyârenin kendine has günü, rengi, madeni ve mesleği mevcuttur. Divan şairleri tarafından da bu bağlamlarda sıkça teşbih unsuru olarak kullanılmışlardır.

Sâre ammâ sâ'ire olmaz kıyâs ol meh-likâ

*Nûr-ı hüsnü rûşen etmiş **seb'a-i seyyâreyi***

(G.262/2)

*Kanâdil-i fîrûzân **encüm-i seyyâreden** eẖzûn*

Zemîn eyler tefevvuk âsumâna bu donanmada

(Kas.4/22)

*Eyler isrinde te'âkub birbirin **seyyâreler***

Mâh ederse devr-i dâ'im iktizâ-yı âfitâb

(Kas.35/29)

Aşağıda Sünbül-zâde Vehbî'nin *Sünbülîstân*'ında adı geçen yedi feleğin yani seb'â-i seyyârenin isimleri ve kullanımları en iç felekten en dışa doğru sıralanmıştır.

Kamer (Bedr, Hilâl, Mâh, Ay): Birinci felekte bulunan kamer, bu feleğin tamamına hâkimdir. Pazartesi gündüzüne ve cuma gecesine tesir eder. Sa'd-ı mutavassıt (orta kutlu) ve neyyir-i asgardır (küçük nurlu). Münecimlere göre tabiatı nemli ve soğuktur. Bu yüzden bu seyyârenin tesirinde olanlar sebatsız, ihmalkâr, kararsız, hayalci, endişeli, zayıf ve metanetsizdirler. Uğurlu rengi beyaz, madeni gümüştür. Mesleği ise vezirdir. Keten, kamyş ve otlar üzerindeki

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

kurutucu etkisi nedeniyle de şiirlere konu olmuştur. (Onay: 2007, s. 44) Bunun dışında eski inanışlara göre, kozmik zaman, dünya yaratıldığında her bir seyyâreye biner yıl (başka bir rivayete göre yedişer bin yıl) verilmek üzere, yedi devreye bölünmüştür. (Levend: 1984, s. 202) İlk devir devr-i Zuhâl ya da devr-i Âdem'dir. Zuhâl, Mirrîh, Müşterî, Şems, Zühre ve Utârid devirleri geçmiştir. Şu an içinde bulunduğumuz devir son devirdir ve adı devr-i Kamer yahut devr-i Muhammedî'dir. Bu devrin sonunda kıyametin kopacağına inanılır. Bu yüzden kamer, beyitlerde kıyamet ile olan bu ilgisinden dolayı "fitne" ve "fitne-i ahir zaman" tabirleriyle birlikte kullanılmıştır. Güneş'in aksine ışığı ateşten değil nurdandır. Bu açıdan daha naif ve nazik teşbihlere de konu olmuştur. Divan şairlerinin en sık başvurduğu mazmundur. Ay ve ay ile ilgili her şey şiirlerde binlerce teşbih unsuruna dönüşmüştür. En çok da sevgiliye ve sevgilinin yüzüne teşbih edilmiştir.

Şafak sanma giyinmiş al eteklik çengî-i Nâhîd

Oyunlar gösterir devr-i kamer hükümünce bâlâda

(Kas.4/32)

Gelmedi külbe-i ahzânıma ahşama karîb

Bir gece bedr-i felek gibi o mâh-ı Ken'ân

(Kas.43/94)

Bedr oldu meh-i rûyu hilâl ise de ebrû

On dördüne girmiş ki hisâb-ı kamerîdir

(G.64/3)

Âfâka ol sitâre-i es'ad verir hemân

Devr-i kamerde kevkebe-i zîb ü zîveri

(Kas.39/2)

Pertev-i mihr-i kemâlınden edip şerm ü hicâb

Mâh-ı nev etse felekden nola 'arz-ı noksân

(Kas43/31)

Utârid (Debîr, Merkür): Arzıtilek olarak da bilinir. (Atasoy: 2010, s. 175) İkinci feleğe hâkimdir. Pazar gecesi ile çarşamba gününe tesir eder. Hünsâ-yı leylî nehârî (gece ve gündüzün çift cinsiyetlisi) özelliğindedir. Tabiatı normal ancak soğuk ve kurudur. Edep, açıkgozlülük, anlayış, yiğitlik, zekilik, yumuşaklık, merhamet, güzel konuşma, nakış, yazı, hesap, dikkat, isabet, hüner, sanat, hile ve hainlik vasıflarına sahiptir. Bu seyyârenin tesirinde olanlar bu hassalardan hepsine ya da bazılarına sahip olurlar. Mümteziç, uysal ve münafık bir yapısı vardır. (Çeltik: 1998, s. 264-265) Kutlu yıldızla kutlu, kutsuz bir yıldızla kutsuz durumuna geçmeye müsaittir. Bu yüzden rengi alaca, madeni ise civadır. Mesleği kâtiptir. Dolayısıyla güzel söz, yazı ve sanatkârlığın sembolü, kâtip ve yazarların piri sayılır. (Pala: 1995, s. 504) Bu özelliği nedeniyle beyitlerde "kalem-i Utârid-rakam" tabiriyle kullanılır. Flüt, lir gibi müzik aletleriyle, ölçü ve tartı aletlerine etkisi olduğuna inanılır. Manzum eserlerde "tîr-i felek, bedîr-i felek, münşî-i çarh" gibi tabirlerle bu gezegene atıf yapılır. Bazen "ok" anlamına gelen "tîr" kelimesi direk olarak "Utârid" anlamında kullanılır. Bunun sebebi ise Utârid'in mensup olduğu burç olan Cevzâ (İkizler) burcunun tasvirinin koyun üzerine binmiş, belinde ok kabı, elinde de yayı olan bir erkek figürü olması dolayısıyladır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bu nedenle “Cevzâ” ile sıklıkla bir arada kullanılır. Beyitlerde genellikle kâtip, haberci, ok ve hain anlamlarıyla kullanılmıştır.

‘Utârid hâme-i Behrâm ile seyf âyetin yazsın
O tîg-i rûşen-i Cevzâ-nitâk-ı hûn-feşân üzre (Kas.15/39)

Verir ‘Utârid ü Bircîs kâgıd-ı telhîs
Debîr-i pîr-i felek vasfın eylese inşâ (Kas.21/5)

Sinedir kâgıd-ı tesvîdi debîr-i çarhûn
Anda nakş-ı emeli gâh bozar gâh yazar (G.48/8)

Germî-i peykânı Nesr-i Tâ'ir'i eyler kebâb
Çarha pertâb etdirirseñ tîr-i âteş-şehperi (Kas.23/4)

Görünce hüsn-i hattıñ kâtib-i Bircîs olup hayrân
Anı tahsîn ile ta'lik eder bâzû-yı Cevzâ'ya (Kas.29/27)

Zühre (Nâhîd, Çulpan, Venüs): Üçüncü feleğin hâkimidir. Salı gecesi ile cuma gününe tesirlidir. Müennes-i leylî (gecenin hanımı) ve sa'd-ı asgârdır (küçük kutlu). Tabiatı normal ancak soğuk ve nemlidir. Bu seyyâreye mensup olanlar güzel, zarif, zevk sahibi, zeki, maharetli, sanatkâr, duygusal, eğlenceye düşkün, merhametli, istekli, ferah, güzel ahlaklı, oyunbaz, hoş sözlü, cinselliğe ve sevdaya meyyâldirler. İnanışa göre çıplak gözle görülebilen bu seyyâreye bakmak kalbe sevinç, mutluluk, huzur ve neşe vermiştir. (Pala: 1995, s. 538) Rengi yeşil, madeni kalay, mesleği ise sâzendedir (çalgıcı). İlm-i tencîmde diğer adları Kervankıran ve Çobanyıldızı, edebiyatta ise Nâhîd'dir. Efsaneye göre Zühre, Hârut ve Mârut'un aklını başından alan İranlı bir güzeldir ve melekleri kandırarak göğe yükselmiştir. Bunun cezası olarak da Allah tarafından Venüs gezegenine dönüştürülmüştür. (Çeltik: 1998, s. 270-271) Bu nedenle divan edebiyatında şarkı, çalgı, çengi, raks, meclis, saki, aşk, güzellik, takı (halhal¹¹) ve eğlence anlamlarına gelen kelimelerle tenasüplü kullanımının dışında, bu efsaneye atfen “Hârut, Mârut, Çâh-ı Bâbil” gibi kelimelerle birlikte de kullanılır. Ayrıca çok parlak oluşundan mütevellit göze, gözyaşına ve inciye de benzetilmiştir.

Necm-i bahtım Zühre-i çengîye döndü şevk ile
Devr-i ihsâmında herkes bendeñi raksân bulur (Kas.18/33)

Mutrib-i fikriñ elinde def midir hurşid ü mâh
Çengî-i bezm-i hayâlîñ Zühre-i zehrâ mıdır (Kas.31/3)

¹¹ Venüs gezegeninin etrafında, tıpkı Satürn'deki gibi halkalar mevcuttur. Şairler bu halkaları sazendenin veya çenginin ayağındaki halhala benzetmişlerdir.

Hünermendân-ı 'asrîñ necm-i bahtı ol kadar rûşen
Ki çeşm-i Zühre vü Pervîn o tâli'den münevverdir (Kas.41/4)

Dîde-i Cevzâ vü Zühre görmemiş gerdûnda
Kevkeb-i dürriden a'lâ öyle bir sa'd ahteri (Tar.5/7)

Şafak sanma giyinmiş al eteklik çengî-i Nâhîd
Oyunlar gösterir devr-i kamer hükmünce bâlâda (Kas.4/32)

Şems (Mihir, Âfitâb, Hürşîd, Güneş): Divan edebiyatının en çok başvurulan mazmunudur. Teşbihleri sayılamayacak kadar çoktur. Şairlerin hayal dünyasında şekilden şekle girer ve bu sayede binlerce mazmunun temelini oluşturur. Teşbihlerde çift taraflıdır. Hem benzeyen hem de kendisine benzetilen olarak kullanılmıştır. Dördüncü feleğin hâkimidir. Perşembe gecesi ile pazar gününe tesirlidir. Müzekker-i nehârî (gündüz erkeği) ve sa'd-ı evsâtır¹² (orta kutlu). Tabiatı sıcak ve kurudur. Kuvvet, şiddet, kahır, gözyaşı dökme, gazap, rağbet, utanma, merhamet gibi özellikler Şems'e aittir. Bu seyyâreye mensup olanlar gösterişe, eğlenceye, sefaya ve süse düşkün, sanatkâr, hayalperest, zeki ve kuvvet sahibi olurlar. (Onay: 2007, s. 171) Rengi sarı, madeni altın, mesleği ise sultandır. Bu nedenle "Sultân-ı Encüm" ya da "Şâh-ı Encüm" şeklinde de kullanılır. Metinlerde "Neyyîr-i Â'zâm" veya "Sultân-ı Â'zâm" olarak da geçer. Lâl ve akik taşlarının oluşumunda tesiri büyüktür. (Çavuşoğlu: 2001, s. 247) Ay ile birlikte "Şems ü kamer, sîm ü zer, mihr ü mah" gibi ikilemelerde kullanılır. Şiirlerde çoğunlukla sevgiliye ya da memdûha teşbih edilse de binlerce farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Beyitlerde güneş en çok tutulmasıyla, madenler üzerindeki tesiriyle, gül-şeker ilişkisiyle, göz, zerre, sâye, katre, su, sehâb, hararet ilişkileriyle, ahir-zaman ve kıyamet alametleriyle ve tan namazıyla ilişkilendirilerek kullanılır. (Çavuşoğlu: 2001, s. 248)

Burc-ı 'akrebde güneş gibi 'ayândır zülf ü ruh
Zehrînak ammâ yine pertev-feşândır zülf ü ruh (G.39/1)

Tâli'-i pür-şerefiñ nâzırı çeşm-i Pervîn
Şemsdir kevkeb-i mes'ûduña ehl-i tencim (Kas.16/9)

Sîm ü zer 'arz eyleyen şems ü kamer mi yalıñız
Cevher-i eş'ârıma yıldız kadar var müşterî (Kas.23/57)

Çarhiñ tîlâ-yı mihri ile nukre-i mehi
Olmaz semend-i lutfuna bir raht-ı Hayderî (Kas.25/15)

¹² Mehmet Çavuşoğlu Necati Bey Divanı'nın Tahlili'nde Güneş için "sa'd-ı ekber" (büyük kutlu) demiştir. (Çavuşoğlu: 2001, s. 249)

Dîdeler rûşen yine bir âfitâb-ı saltanat

Eyledi ref'-i zalâm-ı zulm için neşr-i ziyâ

(Tar.1/3)

Kadri pest olmasa gerdünda kerem-cüyânîñ

Âfitâbıñ dahi kalmaz idi mâh altında

(G.233/4)

Olurken pertevinden perde-i şebde nihân her gün

Ruhuñ hurşîde teşbîh etmedir ta'bîr-i âfâkî

(G.257/3)

Mirrîh (Merîh, Mars): Beşinci feleğin hâkimidir. Cumartesi gecesi ile salı gününe tesirlidir. Tabiatı aşırı derecede ateşli ve kurudur. Nahs-ı asgâr (küçük kutsuz) ve müzekker-i leylîdir (gecenin erkeği). Harp, neşât, şecaat, hiddet, senâhât, kuvvet, cinayet, kabahat, azap, inat ve riya bu seyyârenin özelliklerindedir. Bu seyyâreye mensup olanlar kızgın, kavgacı, aceleci, fevrî, sebatlı, müteşebbis, sert, cüretkâr, lider, zevk ve eğlenceye düşkün olurlar. (Onay: 2007, s. 276) Rengi kırmızı, madeni demir ve bakır, mesleği ise komutandır. Renginden dolayı “Mirrîh-i Âhmer” de denir. Mirrîh savaş alâmetidir. Bu yüzden “Behrâm, Behrâm-ı Felek, Behrâm-ı Çarh, Tîgzen-i Âsumân” gibi tabirler Mirrîh’ten kinaye edilerek kullanılır. Tasvirlerde elinde kılıç ya da hançer olan zırh kuşanmış bir askerdir. (Pala: 1995, s. 352) Divan şiirinde savaş, savaşçı, cellât, sünnetçi, kılıç, hançer, kan ve lale ile tevriyeli olarak kullanılmıştır.

*Kuşanır tîgini **Mirrîh** silahdârîñdır*

Boynuna lâzım olan hizmeti eyler tetmîm

(Kas.16/7)

*Hüsrev-i sâhib-kırân kim her seher **Behrâm-ı çarh***

Bîm-i tîginden girîbân-ı şafakda kan bulur

(Kas.18/11)

Bîm-i şemşîriñ emânun kesdi yek-ser düşmeniñ

***Hancer-i Behrâm**'ı bilmem böyle hûn-pâlâ mıdır*

(Kas.31/39)

*'Utârid **hâme-i Behrâm** ile seyf âyetin yazsın*

O tîg-i rûşen-i Cevzâ-nitâk-ı hûn-feşân üzre

(Kas.15/39)

*Çekdikçe tîgin hışmnâk **Behrâm**'ı eyler sine-çâk*

A'dâsına zahm-ı helâk urmaz mı bîm-i cân o dem

(Kas.22/23)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Müşterî (Bircis, Erendiz, Jüpiter): Altıncı feleğin hâkimi olan seyyâredir. Pazartesi gecesiyle perşembe günü Müşterî'nin etkisi altındadır. Sa'd-ı ekber (büyük kutlu) ve müzekker-i nehârîdir (gündüzün erkeği). En hayırlı, uğurlu seyyâredir. Tabiatı normal olmak üzere sıcak ve rutubetlidir. Din, ilim, yumuşak huyluluk, hayâ, tevazu, kerem, akıl, temizlik, hitabet ve belagat Müşterî'nin özelliklerindedir. Bu seyyâreye mensup olanlar cesur, alicenap, zarif, mütevazı, terbiyeli, utangaç ve cömert olurlar. (Onay: 2007, s. 288-289) Rengi mavi, madeni tunç, mesleği ise kadı ve hatiptir. Şiirlerde "Hatîb-i Felek, Kâdî-i Felek, Kâdî-i Çarh" gibi tabirler Müşterî'ye kinayedir. Diğer adı Hürmüz'dür. (Levend: 1984, s. 207) Beyitlerde akıl, hikmet, büyük uğur, güzel huy ve saadet anlamlarıyla birlikte kullanılır. Altıncı felekte olması sebebiyle yüksekliğe ve makama da atfedilen Müşterî, renginden dolayı mücevhere ve gözyaşına, büyüklüğünden dolayı da memdûhun yüzüne atfedilmiştir. Aynı zamanda Kavs (Yay) burcunda olması dolayısıyla Kavs ile; Kamer ve Mirrih ile dost, Zühre ve Utârid ile düşman olması dolayısıyla da bu seyyâreler ile ilişkilendirilerek kullanılır.

- 'Utârid müşterîsi çıkdı saçdı nakdini Pervîn*
Yerâ'am 'arz edince kâle-i zer-dûz-ı 'irfânı (Kas.5/8)
- Sîm ü zer 'arz eyleyen şems ü kamer mi yalıñuz*
*Cevher-i eş 'ârıma yıldız kadar var **Müşterî*** (Kas.23/57)
- Kâlâ-yı lutfuñ atlasa tercîh edip felek*
*Nakd-i nücûm ile çıkarır mâhı **Müşterî*** (Kas.25/13)
- Niçe hurşîd-i cihândır ki verir mâha ziyâ*
***Kilk-i Bircîs** yazar vasfını ber-vech-i merâm* (Kas.17/11)
- Görünce hüsn-i hattıñ **kâtib-i Bircîs** olup hayrân*
Anı tahsîn ile ta'lik eder bâzû-yı Cevzâ'ya (Kas.29/27)
- Bu şevk ile yine **Bircîs-i çarha** bir gazel yazdım*
'Aceb raksa getirdim Zühre ile şûh Cevzâ'yı (Kas.34/57)

Zuhâl (Keyvân, Sekendiz, Satürn): Yedinci ve gezegenler sıralamasında en yüksek felektedir. Çarşamba gecesi ile cumartesi gününe tesir eder. Nahs-ı ekber (büyük kutsuz) ve müzekker-i nehârîdir (gündüzün erkeği). Tabiatı aşırı derecede soğuk ve kurudur. Gam, keder sebebi ve fenalığın alametidir. Bu seyyâreye mensup olanlar ahmak, cahil, korkak, hasis, yalancı, hayalperest, hurafeye meyilli, pinti ve kindar olurlar. (Çeltik: 1998, s. 272) Rengi siyah renge çalan boz yeşil (Pala: 1995, s. 538), madeni kurşun, mesleği ise hazinedardır. Yedi iklimden yedincisine yani Hindistan'a tesirlidir. Bu bağlamda ve siyah renginden dolayı "Hindistan" ve "Hindu" lafzı ile kinayeli kullanılır. Aynı şekilde köle ve kölelik sembolü olan külahla ilişkili olarak da kullanılır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/9 Summer 2014

Ayrıca en yüksek felekte olması sebebiyle “gözcü, bekçi” anlamlarına gelen “pâs-bân” olarak da anılmaktadır. (Pala: 1995, s. 420) Şiirlerde özellikle yüksekliğinden, karalığından ve uğursuzluğundan kinayeler yapılmıştır.

- Ma'ârif meşk ederler nev-be-nev Bircîs-i kilkimden*
Sipihriñ pîr Behrâm'ı ile üstâd Keyvân'ı (Kas.5/9)
- Rûşenâyî-bahş-ı şeb-tâb olsa necm-i şefkati*
Evc-i isti'lâda kadr u rif'at-i Keyvân bulur (Kas.18/23)
- Cânımı bir nâr-ı hilkat ol kadar yakmışdı kim*
Meş'al-i Keyvân-ı menhûs öyle âteş-zâ mıdır (Kas.31/48)
- Nevbet ile pâsbân-ı âsitânı olmaga*
Hâveristândan gelir mihr ü kamer her subh u şâm (Kas.45/10)
- Dil-i sevdâ-zede gîsû-yı siyâhında mıdır*
Göremem yohsa o da zîr-i külâhında mıdır (G.72/1)

4. Burçlar

Sekizinci felek “felekü'l-burc”tur (burçlar feleği). Bu felek sabit yıldızlardan müteşekkil olduğu için “sevâbit” de denilmektedir. Bu feleğin eski astronomi âlimleri tarafından parçalara bölüdüğü ve her bir parçadaki yıldızlardan canlı ya da cansız şekiller türeterek bu burçlara o şekillerin isimlerinin verildiği bilinmektedir. Eski âlimlerin rasatlarına göre bu felekteki toplam yıldız sayısı 1022'dir ve yıldızlar toplamda 48 kısıma (burca) bölünmüştür. (Deniz: 1992, s. 145) Bunların içinde 346 yıldız içine alan 12 burç, insan fitratına ve karakterine en çok tesir etmesi sebebiyle meşhur ve malumdurlar. Bu burçlar sırasıyla şöyledir:

- Hamel (koç, kuzu)
- Sevr (boğa)
- Cevzâ (ikizler)
- Seretân (yengeç)
- Esed (arслан)
- Sünbüle (başak)
- Mîzân (terazi)
- Kejdüm (akrep)
- Kavs (yay)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/9 Summer 2014

Cedy (oğlak)

Delv (kova)

Hût (balık).

Burçların zamanı nevrüz ile başlar ve yukarıdaki sıra ile bütün bir yılı tamamlayarak başa döner.

Kâinatın başlangıcında her bir seyyâre bir burçta yaratılmıştır. Buna göre Zûhal, Mîzân; Müşterî, Seretân; Mirrîh, Cedy; Güneş, Hamel; Zühre, Hût; Utârid, Sünbüle; Kamer de Sevr burcundadır. Fakat daha sonra kâinatın deverânı başlayınca seyyâreler mensup oldukları burçlardan farklı konumlara sürüklenmişlerdir. (Çavuşoğlu: 2001, s. 241) Her bir seyyârenin hareket süresi birbirlerinden farklıdır. Bu nedenle bazı dönemler bazı seyyâreler aynı burç içinde buluşabilmektedir. İki seyyârenin bir burçta birleşmesine “Kırân” denmektedir. Temelde iki çeşit kırân vardır. Kutlu yıldızların (Müşterî ile Zühre) kırânına “kırân-ı sa'deyn”, kutsuz yıldızların (Mirrîh ile Zûhal) kırânına ise “kırân-ı nahseyn” denir. Kırân-ı sa'deyn döneminde doğan sultanlara “Sâhib-kırân” lakabı verilir. Kırânlar arasında en kutlu zaman Müşterî ile Kamer'in buluştuğu zamandır.

Burçlar hâllerine, tabiatlarına ve özelliklerine göre bazı tasniflere tabî tutulmuşlardır. Mevsimlerin değişikliğine göre yapılan tasnifte; Hamel, Seretân, Mîzân, Cedy burçlarına “Münkalibe” (değişen) denmiştir. Güneş bu burçlardayken bir mevsimden diğerine geçilmektedir. Sevr, Esed, Kejdüm, Delv burçlarına ise herhangi bir mevsim geçişi olmamasından mütevellit “Sâbite” (sabit olan) denmiştir. Bu dönemler mevsimlerin tam ortasına tekabül eder. Son dört burç olan Cevzâ, Sünbüle, Kavs ve Hût'a ise “Mütecesside” (vücuda gelen) denmiştir. Bu dönemlerde iki mevsim arasında karışma olur. (Deniz: 1992, s. 145) Ayrıca bu 12 burç eşit olarak anâsır-ı erba'adan (dört element) birine tayin edilmişlerdir. Bu tayine “Müsellesât-ı Buruç” denilmiştir. Buna göre Hamel, Esed ve Kavs (her biri burc-ı nârî olmak üzere) müsellese-i nâriye (ateş üçlüsü); Sevr, Sünbüle ve Cedy (her biri burc-ı hâkî olmak üzere) müsellese-i türâbiye (toprak üçlüsü); Cevzâ, Mîzân ve Delv (her biri burc-ı hevâî olmak üzere) müsellese-i hevâyî (hava üçlüsü) ve son olarak da Seretân, Kejdüm ve Hût (her biri burc-ı mâî olmak üzere) ise müsellese-i mâiyedir (su üçlüsü). (Deniz: 1992, s. 145-146) Cinsî tasnife göre ise ateş ve hava üçlüleri müzekker olup gündüze, toprak ve su üçlüleri müennes olup geceye nispet edilmiştir.

Burçlar, divan şiirinde yoğun olarak uğurlu ve uğursuz özelliklere sahip olmaları dolayısıyla kullanılmışlardır. “Burc-ı melâhat, hüsn burcu, burc-ı şeref, burc-ı saadet, burc-ı hikmet, burc-ı adl” ve benzeri terkipler bu münasebetle şiirlerde benzetme unsuru olarak kullanılır. Özellikle “Kırân” lafzı beyitlerde çokça kullanılmış, memdûha atfen kinayerler oluşturulmuştur. Ayrıca yüksek bir felekte olmaları nedeniyle de özellikle kale burçlarıyla kinayeli olarak kullanılmışlardır. Bağdat şehri şiirlerde “Burc-ı Evliyâ” olarak da geçmektedir. (Deniz: 1992, s. 146)

Devâm-ı pâdişâh-ı dîn için Hakk'a münâcât et

*Yüzüñ sürdükçe **burc-ı evliyâda** hâk-i Nu'mân'a*

(Kas.7/111)

Fahr-i salâtîn-i selef ecdâdına hayru'l-halef

*Mihr ü mehe **burc-ı şeref** zill-i Hudâ-yı lâ-yezâl*

(Kas.20/5)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- Ey kutb-ı çarh-ı a'zam-ı fazl ü keremverî*
V'ey burc-ı lutf u merhametiñ mihr-i enveri (Kas.39/30)
- Tâli'i sa'd olur elbette o vâlâ-güheriñ*
Mihr ü mâh etmiş idi burc-ı sa'âdetde kırân (Tar.19/3)
- Mefhar-i ehl-i me'âlî Ahmed Aga kim odur*
Pertev-i ikbâl ile hurşîd-i burc-ı 'izz ü şân (Tar.27/1)
- Nürdur çeşm-i sevâbitde şu'â'-ı şefkati*
Mihr-i tab'ı şa'sa'-bahş-ı verâ-yı âfitâb (Kas.35/28)
- Sâbit olsun kevkeb-i câhı melekler seyr edip*
Birbirine söylesin kutb-ı felek-pîrâ mıdır (Kas.31/71)
- Te'yîd-i dîn ü devlet olunca murâd-ı Hak*
Dünyâya böyle bir şeh-i sâhib-kırân verir (Kas.70/18)
- Çekip şemşîriñi kırdıñ geçirdiñ cümlesin anıñ*
Ki sensin hüsrev-i sâhib-kırân şevketlü hünkârım (Tar.35/17)
- Hüsrev-i sâhib-kırân kim kıldı devrinde felek*
Tâli'-i a'dâya nâzır çeşm-i nahs-ı ekberi (Kas.23/20)

Aşağıda, eski âlimler tarafından taksim edilen ve insan fitratına tesiri sebebiyle meşhur ve malum olan 12 burçtan, *Sünbülîstân*'da adı geçen 8 tanesinin (Sevr, Hamel, Mîzân ve Delv burçları *Sünbülîstân*'da geçmemektedir) müstakil olarak özellikleri sıralanacak ve bu burçlar Vehbî'nin *Sünbülîstân*'ından örnek beyitlerle birlikte açıklanacaktır.

Kejdüm: Akrep burcudur. 22 yıldızdan müteşekkil olan bu burç ismini şeklinden alır. Başı kuzeybatı, kuyruğu güneydoğu istikametindedir. Burc-ı mâîdir ve soğuk, rutubetli bir tabiatı vardır. Müennes-i leylî (gecenin kızı) olarak nispet edilir. Burc-ı sabitelerdendir ve Güneş'in bu burca girişi sonbaharın ortasına tekabül eder. Ay ile kırân oluşturması "kırân-ı nahseyin" olarak kabul edilir. İnanca göre bu dönemlerde fitne, fesat artar, savaşlar olur, yağmurlar, yangınlar ve diğer doğal afetler baş gösterir, sıkıntılar, üzüntüler, sorunlar artar, yalan haberler yayılır. (Deniz: 1992, s. 147) Ayrıca yine bu inanca göre bu dönemlerde yola, sefere çıkmak uygun olmayacağından kervanlar, ordular ve diğer yolcular seferlerini ertelerlermiş. (Şentürk: 1994, s.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/9 Summer 2014

177) Beyitlerde genel olarak uğursuzluğu açısından kullanılmıştır. Ayrıca akrebin zehirli bir hayvan olmasından dolayı “zehir” ile de irtibatlı olarak beyitlerde yer almıştır.

Burc-ı ‘akrebde güneş gibi ‘ayândır zülf ü ruh

Zehrînak ammâ yine pertev-feşândır zülf ü ruh

(G.39/1)

Esed: Arslan burcudur. 27 yıldızdan meydana gelmektedir. Tasvirlerinde yüzü batıya, arkası kuzeye bakan bir arslan olarak resmedilmiştir. Burc-ı sabitelerdendir ve yaz mevsiminin ortasına tekabül eder. Burc-ı nâriyeden olan bu burcun tabiatı sıcak ve kurudur. Müzekker-i nehârî (gündüzün erkeği) olarak nispet edilmiştir. Güneşin bu burca girmesi liderlik vasfının ve istikrarın sembolü olarak görülmüştür. Ayrıca cesaretin, kudretin ve gücün simgesidir. Eski bir inanca göre bu burcun mensupları padişah maslahatında olurmuş. (Deniz: 1992, s. 147) Beyitlerde de bu yönleriyle kullanılmıştır.

Saklanır burc-ı Esed'de düş olup teb-lerzeye

Hışm ile hurşîde gösterseñ hilâl-i hançeri

(Kas.23/3)

Hût: Balık burcudur. Arapçada “Balık” anlamındaki “Semek” isminden gelen “Simâk” olarak da bilinmektedir. (Şentürk: 1994, s. 178) Mütecesside olan burçlardandır. Güneş bu burcun etkisine girdiği vakit kış ile ilkbahar arasında karışma meydana gelir. Burc-ı mâî grubuna mensuptur ve tabiatı rutubetli ve soğuktur. Müennes-i leylî olarak nispet edilmiştir. Tasvirlerde birbirlerine kuyruklarından bağlı olan iki balık şeklinde resmedilmiştir. Birinci balığın başı doğuyu, kuyruğu batıyı; ikinci balığın ise başı kuzeyi, kuyruğu güneyi işaret etmektedir. (Deniz: 1992, s. 148) Balık burcu mensupları genelde naif, soğukkanlı ve ağırkanlı olarak bilinirler. Ayrıca uyumlu ve sakin bir karakterleri vardır. Beyitlerde isminden kaynaklı söz oyunları ile birlikte kullanılmıştır. Denizde balığın çok oluşu sebebiyle çokluk ifade etmek için de şairler tarafından tercih edilmiştir. Ayrıca mübalağa sanatına çok uygun oluşundan mütevellit “semekten simâka” (denizdeki balıktan gökteki balık burcuna kadar) şeklinde bir deyimsel ifadeye de ilham kaynağı olmuştur. Hz. Yunus kıssasında geçen balık hadisesinden dolayı da Yunus peygamberle ilişkili kullanımlarına rastlamak mümkündür.

Hurûş-ı mevc-i hüsnüñ burc-ı Hût'u eylemiş gark-âb

Kî mâh ol bahr-ı nâz u şîvede bir fûls-i mâhîdir

(G.80/4)

Sünbüle: Başak burcudur. 26 yıldızı vardır. Tasvirlerde cariye gibi resmedilmiştir. İki kanadı vardır. Sol eli aşağıda, sağ eli ise yukarıdadır ve elinde bir tutam buğday başağı tutmaktadır. (Deniz: 1992, s. 148) Bu burcun ismi de buradan gelmektedir. Burc-ı mütecessidelerdendir ve Güneş ile bulunduğu zaman yaz ile sonbahar arasında karışma vuku bulur. Burc-ı hâkîden olup tabiatı soğuk ve kurudur. Müennes-i leylî olarak nispet edilmiştir. Eski inanışlara göre tarım ve ziraat üzerine tesiri vardır. Mensubu olan kişiler bu işlere daha vakıf olurlar. Beyitlerde genellikle sevgilinin saçına teşbih edilirken şeklinden dolayı cariye olarak da beyitlerde kendine yer bulmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Vehbiyâ birgün seniñ de rûşen eyler çeşmiñi

Gâhî burc-ı Sünbüle basmaz mı pâ-y-ı âfitâb

(Kas.35/42)

Oldu burc-ı şeref-i Sünbüle câ-y-ı hurşîd

Şimdi bu Sünbül'e de nûr-ı 'inâyet şâyân

(Kas.43/90)

Seretân: Yengeç burcudur. Diğer adı “Harçeng”dir. 9 yıldızdan müteşekkildir. Tasvirleri önü kuzeydoğuya, ardi güneybatıya bakan bir yengeç şeklindedir. Burc-ı münkalibedendir. Güneş bu burçtayken ilkbahardan yaza geçilir. Burc-ı mâî mensubudur ve tabiatı rutubetli ve soğuktur. Müennes-i leyli olarak nispet edilmiştir. Mensubu olan kişilerde sert ve acımasız karakterli olmak yaygındır. Cellatların ve yol kesenlerin bu burçta olduğuna inanılır. (Deniz: 1992, s. 150-151) Başka bir inanışa göre yengecin yan yürüyüşü sebebiyle onun bulunduğu feleğin düşeceği rivayet edilmiştir. (Deniz: 1992, s. 151) Beyitlerde mahlûk olan yengeçle ve bu mahlûkun yan yan yürüyüş şekliyle kinayeli olarak kullanılır.

Etse bir teb-zede şimdi feleke germ-i nigâh

Görünür çeşme-i hurşîd aña 'ayn-ı Seretân

(Kas.43/11)

Cevzâ: İkizler burcudur. (Karabacak: 2013, s. 287) Diğer isimleri “Tev'emân, Zûcesedeyn, Dü-peyker”dir. Pala'ya göre “Ferkâdân”ın Türkçe karışılı “İkizler”dir. (Pala:1995, s. 169) Kuzey yarım kürede birbirlerinden hiç ayrılmayan iki yıldız bu burcun temelini oluşturur ve ismini bu iki yıldızdan alır. Aslen 16 yıldızdan müteşekkildir. Tasvirlerde el ele tutuşmuş ya da birbirine sarılmış iki kız kardeş olarak resmedilmiştir. (Şentürk: 1994, s. 175) Burc-ı mütecessidedendir. Güneş bu burçtayken ilkbaharla yaz arasında bir karışma meydan gelir. Burc-ı hevâî mensubudur ve tabiatı kuru ve karanlıktır. Müzekker-i nehârî olarak nispet edilmiştir. Mensubu olanlar âlim ve şair olmaya meyillidir, ancak aynı zamanda hırsız ve yankesici meyli de barındırırlar. (Şentürk: 1994, s. 175) Beyitlerde iki kız kardeş tasavvuru doğrultusunda teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Ayrıca yükseklik, yücelik ve mertebe sembolüdür. Şairler memdûhlarını överken bu bağlamda ikizler burcunu kullanmışlardır.

Nazm-ı gevher-zîveriñ 'akd-i Süreyyâ mı 'aceb

Dür gibi mengûş-ı gûş-ı duhter-i Cevzâ mıdır

(Kas.31/4)

Bu şevk ile yine Bircîs-i çarha bir gazel yazdım

'Aceb raksa getirdim Zühre ile şûh Cevzâ'yı

(Kas.34/57)

Eder ol mertebe tezyîn-i ebkâr-ı ma'ânî kim

Olur dür gibi nazmı gûşvâre gûş-ı Cevzâ'da

(Kas.49/17)

Dîde-i Cevzâ vü Zühre görmemiş gerdünda

Kevkeb-i dürriden a'lâ öyle bir sa'd ahteri

(Tar.5/7)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Kavs: Yay burcudur. 31 yıldızdan meydana gelmektedir. Tasvirlerde boynundan ayağına kadar yay şeklinde olan bir erkektir ve başında da sarığı vardır. Yayını doldurmuş ve ateş etmeye hazır durumdadır. (Deniz: 1992, s. 150) Burc-ı mütecessidelerden olup Güneş bu burçta iken sonbahar ile kış arasında bir karışma olur. Burc-ı nârîyedendir ve tabiatı sıcak ve kurudur. Müzekker-i nehârî olarak nispet edilmiştir. Bakırcılar ve tüfekçiler üzerinde tesiri olduğuna inanılır. (Deniz: 1992, s. 150) Beyitlerde özellikle “Yay (Kavs) – Ok (Tîr)” münasebetiyle ve bu burçta bulunması kutlu sayılan Utârid ile birlikte kullanılır. Ayrıca şeklinden dolayı sevgilinin kaşına da nispet edilir. Menzil, hedef, nişan, nişangâh gibi kelimelerle mazmunlar oluşturulur.

Kabzaya alsa kemânın hedef-i mihri felek

Kavs burcunda nişangâhına eyler takdim

(Kas.16/20)

Cedy: Oğlak burcudur. Diğer adı “Burc-ı Buzgâle”dir. 11 yıldızdan müteşekkildir. Tasvirlerde boynuzlu bir oğlak ya da keçi şeklinde resmedilir. Burc-ı münkalibedendir ki Güneş bu burçtayken sonbahardan kışa geçilir. Burc-ı hâkîden olup tabiatı kuru ve soğuktur. Müennes-i leyli olarak nispet edilir. Mensubu olanlar ciddi ve tutucu olurlar. Beyitlerde genellikle Mirrîh ve Zuhâl ile birlikte anılır. Ayrıca oğlağın kurbanlık hayvan olmasından dolayı bu bağlamda tevriyeli ve kinayeli kullanımları vardır.

Kadr-i şeb-i mi'râcı için 'îd edip çarh

Cedy-i feleki eyledi kurbân-ı Muhammed

(Kas.3/13)

Esed bâm-ı semâda bîm-i şemşîr ile lertzândır

Nola Cedy-i felek biñ cân ile olursa kurbânı

(Kas.5/19)

Cenâb-ı 'Âsım İsmâ'îl Efendi kim kudûmunda

Felek Cedy'in fedâ etdi kılıp 'îd-i dü-bâlâyı

(Kas.34/15)

Cân atar bu demde kurbân olmağa Cedy-i felek

Oldu hengâm-ı cülûsu 'îd-ber-bâlâ-yı 'îd

(Tar.4/4)

5. Diğer Kozmik Unsurlar

Sünbülîstân başta olmak üzere birçok divanda adı geçen yıldızlar, yıldız kümeleri, seyyâreler ve burçlar, bu divanlarda yer alan tek kozmik unsurlar değildir. Gökyüzünü her daim inceleyen ve gök olaylarını takip eden şairler, bu olayları şiirlerine yansıtmaktan da çekinmemişlerdir. Özellikle doğa olaylarına kayıtsız kalmayan şairler; gökkuşağı, ay ve güneş tutulması, yağmur, kar, dolu, çığ, şimşek, yıldırım gibi birçok doğa olayını teşbih unsuru olarak kullanmış, memdûha atfen çok çeşitli mazmunlar ihtiva etmişlerdir. Nitekim gök unsurlarına ve olaylarına şiirlerinde çokça yer veren şairlerin başında gelen Sünbül-zâde Vehbî de *Dîvân*'ının içine bütün bu olayları başarılı bir şekilde serpiştirmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Aşağıda *Sünbülîstân*'da adı geçen bazı gök unsurları ve olaylarını örneklerle birlikte ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz.

Kavs-ı Kuzâh: Gökkuşağıdır. Gökyüzünde iki ucu yeryüzüne değıyormuş gibi bir görüntüsü olan yarım halka şeklindedir. Oluşması için güneş ışığı ile yağmurdan hâsıl olan su damlacıklarının aynı anda ayan olması gerekir. Güneş ışınlarının su damlacıkları içinde kırılarak yedi ana renge bölünmesi ve bu bölünen renklerin yarım halka şeklinde bir yol oluşturması ile ortaya çıkan görüntüsü hoş bir doğa olayıdır. Şekli, rengi ve oluşumu bakımından birçok terkibe girmiş ve onlarca mazmuna kaynak olmuştur.

Degil kavs-i kuzah tahsîn ile çarh etmiş âvîze

Ser-i bâmunda bir kâlâ-yı reng-âmîz-i nev-îcâd (Tar.22/6)

Çarhda kavs-i kuzah mıdır kemânîñ 'aksi mi

Tîr-i dil-dûzuñ nişâmı sîne-i a 'dâ mıdır (Kas.31/40)

Kavs-i kuzahla destine sehm-i sa'âdeti

Zâl-i sipihr-i ham-şude tîr ü kemân verir (Kas.70/20)

Şehâb: Buluttur. Diğer adı “Ebr”dir. Yeryüzündeki suların buharlaşarak gökyüzüne çıkması yoluyla oluşur. Çok farklı renklerde ve şekillerde olması, yağmur, dolu, kar yağdırması ve Güneş ve Ay gibi ışık kaynaklarının önüne perde olması nedeniyle beyitlere konu olmuştur.

Pîçîş-i dūd-ı kebūd-ı topuñu sanar gören

Ol bulutdur kim çeker cevvi semâya ejderi (Kas.23/13)

Nemâ-yı himmeti nisyân-nümâ-yı ebr-i nîsândır

Şehâb-ı feyz-i Hak'dır 'âleme dest-i güher-bârı (Kas.30/27)

Ebre teşbîh eylemem cûş-ı 'atâda destini

Cûdu ol deryâ-kefiñ bir iki katre mâ mıdır (Kas.31/28)

Degildir hayme-i ebr-i bahârî sahn-ı gülşende

Şehâb-ı şefkatiñ bâğ-ı cihâna sâye-güsterdir (Kas.41/34)

Hevâ-yı zülfüñ ile âhım ebre peyveste

Semâda oldu hüveydâ şehâb içinde şehâb (G.15/4)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Ra'd: Gök gürültüsüdür. Çok yüksek ve ürkütücü bir sesi vardır. Özellikle geceleri daha etkili bir gürültü koparır. Beyitlerde bu ürkütücü ve keskin sesi dolayısıyla kullanılır. Ayrıca gök gürültüsünün ardınca yağmur yağma ihtimali olduğundan yağmurla birlikte, yağmurun habercisi olarak zikredilir. Bunun dışında sesin yüksekliği dolayısıyla orduların gürültüsüne ya da insan feryadına benzetildiği de olmuştur.

Ra'd-veş sît-i tûfenginden kıyâmetler kopar

Deşet-i gülbengi gösterdikçe hevl-i mahşeri

(Kas.23/11)

Sadâ-yı ra'd-ı tûpuñ tutdu âfâkı mehâbetde

Olup lertzân zemîn ü âsumân şevketlü hünkârım

(Tar.35/23)

Küsûf: Güneş tutulmasıdır. Ay'ın Güneş ile Dünya arasına girerek Güneş ışınlarının Dünya'ya ulaşmasına mani olması sebebiyle vuku bulur. Böyle zamanlar hava kararır ve Güneş, tutulmanın şekline göre siyah ya da kan kırmızısı bir renge bürünür. Hayra alamet olmadığına inanılır. Beyitlerde özellikle şer alameti olarak kullanılmıştır. Renginden dolayı yaraya ya da yaralı ciğere benzetilmiştir. Gündüz vakti havanın kararması dolayısıyla da çeşitli kıyamet mazmunlarına kaynak olmuştur.

Zamîr-i enverin mir'ât-ı mihr-i müncelî derdim

Küsûf âlûde-i jeng etmeseydi gâhice anı

(Kas.21/22)

Berk: Şimşektir. Bulutların çarpışması sonucu oluşur. Çok hızlı cereyan eden bir ışık patlamasıdır. Göz açıp kapayınca kadar kaybolur. Bu hususiyetle faniliği sembolize eder. Beyitlerde sıklıkla bu anlamda kullanılmıştır. Ayrıca ışık olması ve parlaklığı sebebiyle nura teşbih edilir. Memdûhun yüzünün nuruna berk yoluyla atıf yapılır. Berk de ra'd gibi yağmur habercisidir. Bu nedenle yağmur ve bulutla birlikte kullanılır. Bazı beyitlerde çok hızlı olmasından mütevellit memdûhun atına ya da kılıcına teşbih edilmiştir.

Gazâ-yı Bedr'i yâd etdirdi tâb-ı berk-i şemşîriñ

Olup 'ayyûka dek pertev-feşân şevketlü hünkârım

(Tar.35/4)

Geçirdiñ hatveden nûr-ı basar-veş ablak-ı çarhı

Edince berk-ı rahşîñ zir-rân şevketlü hünkârım

(Tar.35/43)

Hirmen-i sabrım lehîb-i hecriñ olmuş sûznâki

Şu'le-i âhım felekde berk-veş cevvalenmiş

(G.116/4)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

*Geçdi pür-âteş ile **berk** gibi yanımdan*

Hirmen-i sabr u karâr-ı dil-i zârı yakarak

(G.156/2)

*Eder zerrîn rikâbı **berk-veş** rahşende âfakı*

Süvâr oldukça rahş-ı çâpük-i âteş- 'inân üzre

(Kas.15/30)

Şafak: Güneşin doğuşu ve batışı esnasında ufukta beliren kızılıktır. Bu nedenle güneşle birlikte ve kızılığın yönüyle kullanılır. Renginden dolayı kana teşbih edilir. Aynı zamanda Güneş'in doğuşu ve batışı esnasında Ay görünür hâle geldiği için Ay ile de birlikte kullanılır.

***Şafak** sanma giyinmiş al eteklik çengî-i Nâhîd*

Oyunlar gösterir devr-i kamer hükmünce bâlâda

(Kas.4/32)

Hüsrev-i sâhib-kırân kim her seher Behrâm-ı çarh

*Bîm-i tîginden **girîbân-ı şafak**da kan bulur*

(Kas.18/11)

Âfâk: Ufuk çizgileridir. Gökyüzü ile yeryüzünün birleşmiş gibi görüldüğü yerlerdir. Güneş ufuklardan doğar ve batar. Bu nedenle Güneş'le birlikte kullanımı yoğundur. Ufuk çizgilerinin karşılıklı olmasından dolayı "karşı, karşı"; gökyüzünün kenarları gibi görünmesinden dolayı da "kenâr-ı çarh, kenâr-ı felek" olarak da adlandırılır. Ufuklar, şafakla birlikte mazmunlara konu olmuştur. Şafağın kızılığın, ufukların yanması olarak aktarılmıştır.

Var mı bir misli cihânda deyü böyle şeb ü rûz

*Mihr ü meh olmada **âfâk**da pûyân u devân*

(Kas.43/33)

Görse ger şemsü 'l-e 'imme iktidâ eylerdi kim

*Enfûs ü **âfâk**dan 'asrında def' oldu zalâm*

(Kas.45/19)

Müjdecidir niçe şehzâdeleriñ makdemine

*Hele **âfâk**a safâ geldi o mihr-i rahşân*

(Tar.3/6)

Tâ kevâkible müzeyyen ola çarh-ı a'zam

*Mihr-veş kevkeb-i bahtı vere **âfâk**a ziyâ*

(Tar.11/17)

*Olur **âfâk**a rûşen 'ayb-ı merd-i kâmil elbette*

Ki mâh-ı nâ-tamâm üzre kelef pek âşikâr olmaz

(G.106/2)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Hâle: Özellikle ayın etrafında ortaya çıkan parlak ışık huzmesidir. “Ay ağılı, Ay harman, Ayça” gibi isimlerle de anılır. Çok nadir de olsa Güneş’in etrafında da görülebilmektedir. Güneş’in hâlesine “Zufâre” denmektedir. Havada nem varken zuhur eden bu olay yağmura delalettir ki bu nedenle yağmurla birlikte de kullanılır. Parlak ancak şeffaf ve silik olmasından dolayı da “hayal, rüya, yalan” benzetmeleri yapılır. Ay’ı çepeçevre sardığı için de sevgiliye benzetilir.

Hâle-veş gerçi ham olmuş kâmeti Vehbî-i pîr
Sînede ammâ ki her şeb bir meh-i tâbân bulur (Kas.18/46)

O meh-rûyuñ görüp dîvânegân-ı zülf-i şeb-gûnun
Felekde hâlesin ser-halka-i zencîr eder mehtâb (G.16/4)

Kad-i ham-geşte ile hâle gibi Vehbî-i pîr
Her şeb ol mâh-ruhu sîne-i ‘uryâna çeker (G.61/7)

Ham etmiş iken hâle gibi kaddimi cevri
Ol mâh yine sîne-i ‘uryâna çekilmez (G.97/4)

Çarhiñ hezâr pîçiş ile geçdi çenberin
Bir mâhtâbı sîneye alınca hâlemiz (G.105/4)

Bârân: Yağmurdur. Bereketin ve rahmetin sembolüdür. Beyitlerde bu bağlamda kullanılır. Ayrıca âşığın gözünden dökülen gözyaşına veya maşuğun âşığı yaralamak için attığı oka teşbih edilir. Memdûhun cömertliğine atıf yapmak için yağmur mazmunu kullanılır. Ayrıca her damlası bir cevhere benzetilir.

Kılsın o şâhiñ dâ’ima gülzâr-ı ikbalin Hudâ
Pür-behcet ü revnak-nümâ sîr-âb-ı bârân-ı kerem (Kas.22/43)

Kılsın giyâh-ı hüşkünü bârân-ı himmetiñ
Mânend-i berg-i sünbül-i ter tâze vü tarî (Kas.39/52)

Bu mevsimde sanardım rîziş-i bârânı nâ-ber-câ
Bisât-ı gül-zemîn-i sebz-i nev-nakş-ı zamân üzre (Kas.15/16)

Gülşen-i ‘ömr ü riyâz-ı devleti şâd-âb ola
Bâg-ı ‘âlem tâ ki feyz-i reşha-i bârân bulur (Kas.18/49)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Cihâna yagdırınca ebr-i nîsân gibi gevherler

Sadefler hem küşâd eyler dehân şevketlü hünkârim

(Tar.35/48)

Berf: Kardır. Çok soğuk havalarda yağmur damlalarının donmasından dolayı meydana gelen bir hava olayıdır. Renginin beyazlığı, şeklinin yuvarlaklığı ve yumuşaklığı sebebiyle çeşitli teşbihlere konu olmuştur. Özellikle eskiden Anadolu’da giyilen gelinliklerin renklerindeki benzerliklerden ötürü bahara benzetilen gelinlerin karşılanma törenlerinde başlarına saçılan saçılara ve altın akçelere benzetilir. Aynı zamanda İlkbaharın habercisidir.

Reh-güzârında o şâhuñ görünen berf degil

Aksu dîbâsını çarh eyledi pâý-endâzı

(G.239/7)

Geçirdi âb-ı berf-âsâ zemîne bozdu tâbûrun

Atıp kar topların bir bir sipâh-ı mihricân üzre

(Kas.15/4)

Şebnem: Çiydir. Diğer isimleri “Çise, Jâle, Nedâ”dır. Özellikle sabaha karşı aşırı soğuk ve sıcak hava arasındaki bir derece donmadan suya dönüşen su buharının bitkilerin yaprakları ve haşerât üzerinde aldığı şekildedir. Küçük su damlacıkları olarak görülürler. Işığı yansıtıkları için etrafa parlak bir görüntü yayarlar. Beyitlerde inci tanelerine benzetilen çiy taneleri aynı zamanda gece ağlayan âşığın gözyaşlarına da teşbih edilir.

Nîsân-ı tab’îñ olsa çemenzâra katre-pâş

Eyler misâl-i jâle dür-i gûşvâr gül

(Kas.37/32)

Jâlelerden gûş-ı bîkr-i gonçeye mengûş için

Dâne dâne intihâb eyler dür-i şeh-vâr gül

(Kas.38/9)

Katre katre jâleler mi eşk-i bülbül mü ‘aceb

Makdem-i hurşide eyler dür gibi îsâr gül

(Kas.38/13)

‘Ârız-ı hoy-kerde-i dilber gibi pür-âb u tâb

Cûşî-i şebnemle olmuş matmah-ı inzâr gül

(Kas.38/5)

Gülşenî şeyhi gibi devrinde safvet-yâb olup

Dâne-i şebnemden etmiş sübha-i ezkâr gül

(Kas.38/22)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Eşkim de gül-i rûyuña hayrân u temâşâ

Şebnem gibi her katresi bir çeşm-i diğerdîr

(G.75/4)

Sonuç

Yukarıda verdiğimiz, kaynakçada adı geçen kaynaklardan derlenmiş olan bilgilerden de anlaşılacağı gibi kozmik unsurlar, Sünbül-zâde Vehbî başta olmak üzere, divan şairlerinin birçoğu tarafından sıklıkla kullanılmış ve anlam ilgileri doğrultusunda bu unsurlara yeni anlamlar, sıfatlar ve özellikler nispet edilmiştir. Edebî bir tür olan şiire, başarılı ve eşsiz bir şekilde adapte edilebilen astronomi ve astroloji terimlerinin kullanımı, dönemin şairlerinin edebiyat ve şiir dışındaki alanlar hakkındaki bilgilerinin ne kadar üst seviyelerde olduklarının bir kanıtı niteliğindedir. Ayrıca divan şairlerinin, genel inanışın aksine, sosyal hayata, batıl inançlara, hurafelere ve efsanelere çok da uzak olmadıklarının bir göstergesidir.

Şiirlerinde sıklıkla kullandığı kozmik unsurlar sayesinde onları monotonluktan kurtarıp ahenkli ve okunurken zevk veren bir hava katan Vehbî'nin astronomi bilgisinin ne denli üst seviyelerde olduğunu anlamak için beyitlerinde kurduğu anlam ilgilerini takip etmek yeterli olacaktır. Kozmik unsurlara *Sünbülîstân*'ın her bölümünde rastlamak mümkündür. Ancak bu unsurların en yoğun kullanıldığı yer kasideler olmuştur. Bu durum da bize Vehbî'nin bu unsurları yoğunlukla teşbih unsuru olarak memduha yönelik kullandığı fikrini vermektedir. Sünbül-zâde, kozmik unsurları çoğunlukla gerçek anlamları üzerinden kurmuş olduğu anlam ilgileriyle kullanmıştır. Bazen de unsurun ismini vermeden dolaylı yoldan, sanatlı söyleyişle ya da manen atıf yaparak bu unsurlara şiirlerinde yer vermiştir.

Sünbülîstân'da içinde en az bir tane kozmik unsurun ismini barındıran beyitlerin sayısı, divandaki toplam beyit sayısının % 5'i ile 8'i arasında bir orana tekabül etmektedir ki bu oran dönemin diğer divanlarına kıyasla önemli bir rakamdır.

Bu çalışmamız giriş bölümünde de bahsettiğimiz üzere, kozmik unsurları inceleyen kaynaklardaki bir takım eksiklikleri giderebilme gayesi ile hazırlanmıştır. Ancak ihtiyacı ne denli karşıladığı okuyucuların ve ihtiyaç sahiplerinin takdirindedir. Yine de bu ve benzeri çalışmaların, bu alanda yapılacak olan daha ciddi çalışmalar için bir dayanak noktası, öncü ve tetikleyici olabileceği hasebiyle önemli oldukları kanaatindeyim.

KAYNAKÇA

ATASOY, Faysal Okan (2010). “Şeyh Vefa ve ‘Yedi Yılduzuñ Ahkâmı’ Adlı Risalesi / Sheikh Vefa And His Tractate Which Named ‘Yedi Yılduzuñ Ahkâmı (Seven Stars Ascendants)’”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Eski Oğuz Türkçesi – Prof. Dr. Zeynep Korkmaz Adına), Volume 5/1, Winter 2010, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1136>, p. 154-177.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (2001). *Necati Bey Divanının Tahlili*. İstanbul: Kitabevi.

ÇELTİK, Halil (1998). *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

DENİZ, Sebahat (1992). “16. Yüzyıl Bazı Dîvân Şâirlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beğ, Nev’î, Yahya Beğ)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- DEVELLİOĞLU, Ferit (2010). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DURMAZ, Gülay (2013). “Pergelin Bir Ayağı Şair, Diğer Ayağı Hayal Dünyası: Divan Şiirinde Pergel / One Leg Is The Poet, The Other Is The Dream World: Compass In The Divan Poetry”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Mustafa Argunşah Armağanı), Volume 8/9, Summer 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4941>, p. 1251-1270.
- KAPAL, Nurefşan (Kış 2013). “Zâtî Divanı'nda Kozmik Unsurlar”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* cilt 6, sayı 24, s. ?.
- KARABACAK, Esra (2013). “Ahmed-i Dâî'nin Risâle-i Sî Fasl Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme / Ahmed-i Dâî The Risale-i Sî Fasl Named an Investigation of Work”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Mustafa Argunşah Armağanı), Volume 8/9, Summer 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5351>, p. 279-288.
- KARAKÖSE, Saadet (2012). “Kozmik Âlemde Neff'in Seyri”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* sayı 12, s. ?.
- LEVEND, A. Sırrı (1984). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ONAY, A. Talat (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Haz. Cemal Kurnaz. İstanbul: H Yayınları.
- PALA, İskender (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (Haziran 1994). “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyareler, Sabiteler”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* numara 90, s. 131-179.
- ULUDAĞ, Süleyman (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- YENİKALE, Ahmet (2012). “Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı”. Yayımlanmamış çalışma. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi. Erişim için bkz: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10651,sunbul-zade-vehbipdf.pdf?0>